

Ollislaš ceavzilvuoda ovddideapmi árkatalaš guovllu strategiijabarggus

OANEHAČČAT

Dálkkádatrievdama čuovvumuššan árkatalaš guovlu lea earáhuuvvan. Rievdamat oidnojit earenoamážit luonddu mánggahápmásašvuoda ja kultuvrraid eallinfámolašvuoda hedjoneamis. Dát rievdamat bidjet fuopmášahtti hástalusaid árkatalaš guovlluid boahhteáigái. Dán politihkkaávžžuhusa ulbmilin lea čájehit ovdamearkkaiguin, mat gusket Suoma, mot ceavzilvuoda sierra dimenšuvnnat galget váldojuvvot vuhtii holisttalaččat go ráhkaduvvojit strategiijat, mat gusket árkatalaš guovllu.

EARÁHUVVI IPMÁRDUS CEAVZILVUODAS

Ceavzilvuodta lea árbevirolaččat ipmirduvvon vuodđuduvvat golmma čuoldda dehege ekologalaš, ekonomalaš ja sosiálalaš ceavzilvuoda dássebeallásaš oččodeapmin. Dálkkádatrievdama, luondujávkku ja mángga eará hástalusat čuovggas lea čálmus, ahte servodatlaš rievdan ii leat dálá áigge dárbaassii jođán, iige ulbmiliid dássebeallásaš ulbmiliid dáfus rievttis guvlui manname. Ekonomiija ulbmilat leat mannan ekologalaš ja sosiálalaš ulbmiliid ovddabeallai. Dán dihte leatnai buktuojuvvon ovdan ođđa meroštallamat dasa, mii lea ceavzilvuodta. Okta lahkonanvuohki lea ng. donitsamálle,

mas ceavzilis ekonomiija heivehuvvo “donitsa” sisa, man váibmosis lea ceavzilis buresbirgejummi. Ceavzilis buresbirgejumis vealtameahtun olmmošlaš dárbbut, dego biebm, dearvvašvuodta ja vuoiggalašvuodta divvet nu ahte luonddu suvdinnákca bihtá. Olggumus geavllis luonddu suvdinnákca meroštallojuvvo ovcci plánatáralaš ravdaevttu mielde (gč, Govva 1). Dáláš ceavzilvuoda jurddašeami vuodđun lea ipmárdus das, ahte ceavzilvuoda háhpohallan dárkkuha oba dálá vuogádahkamet ođđasitjurddašeami eará oaidninvuogis ja váikkuha holisttalaččat buot min doaimmaidasamet.

CEAVZILVUODA DOAJÁHAGA RUOSSALAS ULBMILAT

Eará ceavzilis gárggiideami ulbmiliid ovddideapmi sáhtta muhtin diliin leat ruossalas. Vaikko globála ja álbmotlaš dásis eará ceavzilis gárggiideami ulbmiliid asttaheamis leat eanet synergiija go negatiiva váikkuhusat, de lea čielggas, ahte ulbmiliid asttaheapmi nuppi doaibmačuoggás sáhtta dagahit biehtadahkes váikkuhusaid nuppi ulbmiliid asttaheapmái.

Ovdamearkka dihte ceavzilis ulbmiliid ovddideapmi ráidnasit energiija hámis manná báikkohagaid russolassii árkatalaš eamiálbmogiid sihke báikkálašservošiid vuoigatvuodaid ja ealáhusaid dorrvastemiin. Biehtadahkes váikkuhusaid ja ruossalasvuodaid identifiseren noahkumiin ovddida dan, ahte dáid ruossalasvuodaid hálddašeami bastá plánejuvvot. Maiddái ceavzilis johtima ovddideamis ja ceavzilis infrastuktuvrra huksemis ságastaladettiin gánnáha fuomášit ulbmiliid ruossalasvuodaid. Nuppe dáfus ruossalasvuodaid identifiseren ja seassan doarju ceavzilvuoda sierra dimenšuvnnaid ovttáigásaš ovddideami.

EANANGEAVAHUSA EARÁHUSAID VÁIKKUHUŠAT EKOSYSTEMAIDE FERTEJIT IDENTIFISEREJUUVVOT

Olmmošdoaimma lassána árkatalaš guovllus ja das čuovvu, ahte eanangeavahusa gažaldagat leat earenoamáš dehálaččat. Dálkkádatrievdama goahcan ja ceavzilis boahhteáiggi gáibádusat loktejit ovdan ođđa surggiid, doaimbavugiid ja teknologijaid, dego garvva- ja bioekonomiija. Lassáneaddji doaimma ja ođđa suorggit leat hui vuoimmálaččat gollosis eanangeavahussii ja dan rievdadusaide. Eanangeavahusa plánemis fertejit



Govva 1. Donitsamálle. Ođđasit sárgojuvvon čujuhusas, Raworth, K. (2017): [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Doughnut_\(economic_model\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Doughnut_(economic_model).jpg) (Govva: Joonas Mykkänen).

válđojuvvot vuhtii eanangeavahusa rievdadusat ja dálkkádatrievdama oktasašváikkuhus ekosystema doaibmamii ollislaččat. Golganviidodaga eanangeavahus váikkuha jávrriid, jogaid ja eará čáziid dillái, ja dálkkádatrievdama mielde ovdamearkka dihte čáhcebirrasiid ja daid golganviidodagaid gaskavuoda goallus sáhtta ovddežis gievrut.¹

Ollislaš seassamis ja eanangeavahusa konflikttaid čoavdimis galget válđojuvvot vuhtii biras- ja ekonomalaš oaidninvugiid lassin ceavzilvuoda sosiálalaš ja kultuvrralaš dimenšuvnnat. Dát guoská earenoamážit eanangeavahusa dilis, mas mánggain sektoriin lea hálлу lasihit iežaset doaimma viidodagas. Ruvkeindustriija, bioekonomiija-, turisma- ja luondduealáhusat doibmet dávjá seamma viidodagain. Ovdamearkka dihte ruvkeindustriija váikkuha njuolga ja mohki bakte eará sektoriidda. Ovttáigásaččat ee. ártkalaš guovllu turisma gárgeheapmi lea stuora vejolašvuhta, muhto turismmas lea maid mánggalágán váikkuhusat eará sektoriidda. Ruossalasvuodaid čoavdin ja eará geavahanhámiid oktiiveheheapmi nu, ahte luondduealáhusaid doaibma lea ovttáigásaččat dorrvastuvvon sáhtta leat hástalus. Dán dihte lea hui dehálaš viggat dahkat oasálašžan sierra doibmiid ságastallamii ja gárgehit kultursensitiiva doaibmavugiid.²



Govva 2. Ártkalaš luondu lea hearki earáhuvvamiidda ja dan mánggahápmásašvuhta geahppána earenoamážit dálkkádatrievdama čuovvumuššan. Govva Gäregasnjárgga Áilegasas. ©Hanna Guttorm.

LUONDDU MÁNGGAHÁPMÁSAŠVUODA SEAILUMA EAKTU CEAVZILVUODA DOAJÁHAHKII

Luonddu mánggahápmásašvuhta nuossá ártkalaš guovlluin.³ Stuorimus uhkki lea dálkkádaga liegganeapmi, man mielde šlájat sirdásit davvelii go eallinbirrasat earáhuvvet. Dálkkádatrievdan veahkeha maid ođđa vahátlaš

vierrošlájaid lávdama ártkalaš guvlui. Dasa lassin eanageavaheami rievdadusat ja eará olmmošdoaibma uhkidit luonddu mánggahápmásašvuoda. Dálá dilis ártkalaš lundui mihtilmas duottarluonddušlájain 38 % juogustuvvojit Suomas uhkivuložin.⁴ Ja measta seamma oassi ovdamearkka dihte duottarbálljaziid šlájain leat uhkivuložat.⁵

Ártkalaš guovllu ceavzilis boahhteáigi vuodđuduvvá čielgasit mánggahápmásaš luonddu sihke báikkálaš ealáhusaid ja kultuvrraid seailluheapmái. Earenoamážit eanageavaheapmi ja luondduriggodagaiguin ávkástallan ii sáhte leat ceavzil, juos doaibma heajuda ártkalaš luonddu mánggahápmásašvuoda. Gánnáha maid dovdat, ahte ovttaskas doaimma váikkuhus sáhtta molsašuddat guovlluid mielde ja áiggálaččat: ovdamearkka dihte bohccuid guodoheapmi heajuda mángga duottarluonddutiippa dili, muhto bajásdoallá eará eallinbirrasiid mánggahápmásašvuoda.⁴

Eanangeavahusa plánemis ja stivremis galgá válđojuvvot vuhtii luonddu sihke kultuvrraid ja ealáhusaid mánggahápmásašvuhta: plánejuvvon doaimmat eai oaččo heajudit ártkalaš guovllu šlájaid ja eallinbirrasiid dili. Mánggahápmásaš luonddu seailluheapmi lea maid gáibádus eamiálbmogiid ja báikkálaš doibmiid buresbirgejupmái.⁶ Vai ealánservodagas lea vejolašvuhta vuogáiduvvat liegganeaddji dálkkádahkii, de lea dehálaš seailluhit doarvái gokčevaš fierpmádaga mánggahápmásašvuoda dáfus mearkkašahtti guovlluin ja dahkudit oktavuodaid dáid gaskka. Dát gáibida doaimmaid álbmotlaš go riikkaidgaskasaš dásis.

BIOKULTUVRRALAŠ O Aidninvuohki CEAVZILVUHTII

”Luondu” ja ”kultuvra” leat boatkatmeahttumit oktavuodas nubbi nubái. Dát vuhtto luondduealáhusaid ja eamikultuvrraid ovtastuvvamis nuppiidasaset: sámegielat leat seilon buoremusat ovdamearkka dihte boazodoalus ja duojis. Go gielaid ja kultuvrraid ealáskahttimis giddejuvvo fuomášupmi daidda birraiidda, main dain leat dehálaš geavahanoktavuodát, de kultuvrra lassin sáhtta váfistuvvot ja ealáskahttot maid luondu. Ovdamearkka dihte jogaid luossamáddodat, árbevirolaš guolástanvuogit ja sámegielat leat menestuvvi ládje váfistuvvon ovttáigásaččat. Diedálaš dutkamuš, mii integrere maid báikkálaš dieđu veahkeha fuopmášahtti ládje čoavdit máilmmi skuordna čuolmmaid, dego šládjajávku ja kulturgirju geafuma, mii laktása dálkkádatrievdamii.

¹ Jeppesen, E., Christoffersen, K.S., Rautio, M. & Lauridsen, T.L. (2021). Ecology of Arctic Lakes and Ponds. Thomas, D.N. (toim.), *Arctic Ecology*, (ss. 159-180). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.

² Jokinen, M. (2019). *Lapin ympäristökiistojen kulttuuriset tekijät*. (Doctoral Dissertation, University of Helsinki). <https://doi.org/10.14214/df.281>.

³ CAFF (2013). *Arctic Biodiversity Assessment. Status and trends in Arctic biodiversity*. Akureyri: Conservation of Arctic Flora and Fauna.

⁴ Kontula, T. & Raunio, A. (toim.). (2018). *Suomen luontotyyppejen uhanalaisuus 2018. Luontotyyppejen punainen kirja – Osa 1: Tulokset ja arvioinnin perusteet*.

Helsinki: Suomen ympäristökeskus ja ympäristöministeriö. Suomen ympäristö 5/2018. s. 388.

⁵ Hyvärinen, E., Juslén, A., Kemppainen, E., Uddström, A. & Liukko, U.-M. (toim.) (2019). *Suomen lajien uhanalaisuus – Punainen kirja 2019*. Helsinki: Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus. s. 704.

⁶ Virtanen, P. K., Siragusa, L. & Guttorm, H. (2020). Introduction: Toward more inclusive definitions of sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 43, ss. 70–82.

EAMIÁLBMOGIID SEARVEVUOHTA FERTE DORVVASTUVVOT

Ráddádallangeatnegasvuohtha eamiálbmogiiguin doarju ceavzilvuoda. Eamiálbmogiid ja báikkálašservošiid vuoigatvuodát galget identifiserejuvvot Akwé: Kon - prinsihpaid mielde viidát nu ahte sessojuvvot dálkkádat-, ekonomii- ja eará politihka váikkuhusat olbmuid buresbirgejupmái, mii čatnagasas báikkálaš birra. Eamiálbmogat galget váldojuvvot mielde mearrádusdahkamii viidát, dego nu ahte eamiálbmogiid ja báikkálaš doibmiid ovddasteaddjit lasihuvvojit mearridan- ja ollašuhtti orgánaide. Eamiálbmogiid rivttiid ovddideapmi lea nannosit ovttaiduvvan maid luonddu mánggahápmásašvuoda dorvvasteapmái.

Vejolašvuodas joatkit árbevirolaš ealáhusaiguin bargama, dego boazodoaluin, guollebivdduin, meahcebivdduin, duddjomiin ja čoaggimiin, lea njuolggováikkuhus luondduealáhusaiguin bargi servošiid dearvvašvuhtii ja danin daidda gullet dahkiduvvot vejolašvuodát láhkaásahemiin, mii váldá oasálašžan. Giedaiguin duddjoma ja dáidaga ekonomalaš vejolašvuodát galget váfistuvvot ja eamiálbmogiid kultuvrralaš boasttogeavaheapmi unniduvvot ovdamearkka dihte turismmas.

Buot eamiálbmogiid mánáin, maiddá ruovttuguovllu olggobealde orruin, galgá leat vuoigatvuohtha iežas álbmoga oahpahussii, man deaddu lea holisttalaččat giela, kultuvrra ja birasgaskavuodas.⁷ Gáiddusoahpahusa gárgeheapmi lasiha ain dásseárvvu skuvlema dáfus sihke dahká vejolažžan iežas giela stuđerema maid eamiálbmotguovllu olggobealde.

Eamiálbmotgielalaš bálvalusaid oázžašuvvan galgá ovddiduvvot rájiid rasttildeaddji ovttasbargguin. Maiddá álbmotstáhtaid rájiid rasttildeaddji ovttasbargu báikkálaš servošiid gaskka doarju ceavzilvuoda doajáhaga.

EANET MÁNGGABEALLÁSAŠ DIEHTU MEARRÁDUSDAHKAMII

Iešgudetlágán dieđuid vuhtii váldin nuppiideaset dievasmahttin sihke mearrádusdahkamis ja dutkamusa ovddida ártalaš guovllu ceavzilis boahhteáiggi. Earálágán konsultašuvnnain ja váikkuhusaid árvvoštallamis galgá váldojuvvot vuhtii gaskavuoda ságastallamii ja dahkat oasálašžan báikkálaš biras- ja dálkkádatdiehtu, mii vuodđuduvvá báikái ja guhkesáigge muosáhussii.⁸ Dán buolvaidrasttildeaddji muosáhusdieđu lassin,

eamiálbmogiidda leat mávssolaččat árvvut, mat gudnejahttet birra.

Eamiálbmogiid historjás ja dálá áiggi lea olu diehtu, muhto dát ii leat velge váldojuvvon vuhtii dárbahassii bures váldoálbmoga mearrádusdahkamis ja skuvlemis. Dasa lassin gaska- ja alladási skuvlemis galgá lasihuvvot dutkamuš etihkalaččat ceavzilis vuogi mielde eamiálbmogiid báikkálaš diehtovuogádagain. Dát diehtu sáhtta ovddidit luonddu mánggahápmásašvuoda dorvvasteami, buktit mánggabeallasaččat ipmárdusaid bajásgeassimis sihke ovddidit soabada ja luohhtámuša ollašuvvama eamiálbmogiid ja váldoálbmogiid gaskkas. Nuppe dáfus rabas diehtu ovdamearkka dihte ártalaš guovllu industriijadoaimmas dehe mearrajohtimis ártalaš guovlluin doarju riikkaidgaskasaš ovttasbarggu čavdudeami sihke ovddida ceavzilit čovdosiiguin ávkkástallama.

EAMIÁLBMOGIID RIEVTTIT

Máilmmis leat dál sulaid 370 miljovna eamiálbmogiidda gullevaš olbmo, geat hupmet sulaid 5 000 eará giela. Ártalaš guovllus orrot sulaid 40 eamiálbmoga, geaid oassi lea goitge šahten sulaid 10 % oba guovllu álbmogis. Dáid álbmogiid gielat mitalit luonddu mánggahápmásašvuhtii gullevaš ja ellojuvvon dieđu ártalaš guovllu dálkkádagas, muohhtagis, elliin, šattuin ja eatnamiin, muhto gielat ja kultuvrrat leat maid ieža uhkivuložat. Guovllu eamiálbmogiid mánggalágán ealáhusat leat buvttadan unnit birasváikkuhusaid váldoálbmogiid ektui. Máilmmi bargoorganisašuvna (ILO) eamiálbmogiid vuoigatvuodaid soahpamuš (169) sihke Ovtastuvvan našuvnnaid (ON) eamiálbmogiid julggaštus veahkehit eamiálbmogiid vuoigatvuodaid álbmotlaš muddemis. Daid mielde eamiálbmogat galget beassat oassálastit mearrádusdahkamii, mii guoská sin.

EARÁHUVVAMIIDDA VUOGÁIDUVVAMA VUODĐUN LEA CEAVZILVUODA SIERRA DIMENŠUVNNAID VUHTII VÁLDIN

Ceavzilvuoda earáhuvvama váimmusin lea ipmárdus das, ahte mii leat lávga vuorrováikkuhusas luonddu ja olbmo vuogádagaid oasis, dehege ráhkadit sosio-ekologalaš systemaid. Bissovaš earáhuvvan lea ekosystemaid doaimma

⁷ Toivanen, R. & Fabritius, N. (2020). Arctic youth transcending notions of 'culture' and 'nature': emancipative discourses of place for cultural sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 43, ss. 58-64. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2020.02.003>.

⁸ Virtanen, P. K., Keskitalo, P. & Olsen, T. (toim.) (2021). *Indigenous Research Methodologies in Sámi and Global Contexts*. Leiden: Brill.

oassi. Árbevirolaččat earáhusaid sáhtá noahkut ja olmmošservoša bastet vuogáiduvvat daidda oalle bures. Dán dihte daid lea árbevirolaččat lahkanan teknihkalaš čovdosiiguin, maiguin lea lasihuvvon servoša náka eallit earáhuvvamiiguin. Dál mii leat dattetge ođđa dilis, daningo earáhuvvamat leat historijálaš jođanat ja rasttidit ovddit earáhuvvamiid molsašuddangaskka. Doaibmanávcca seailluheapmi jođanis birasrievdama buktin earáhuvvama diliin gáibida spiehkastatlaččat maiddái čiekjalis earáhusa báikkálašservoša doaimmas dego maid vugiin atnit ávkki luonddu ealahusa oažžuma várás. Ovdamearkka dihte boazodoallu lea juo maŋemus logijagiid áigge earáhuvvan radikálalaččat. Vuogáiduvvi hálddašemiin viggojuvvo ovttáigásaččat sihke njoahcudit (goahcat) rievdama ja addit bargoneavvuid servoša doaibmanávcca dorvvasteami várás earáhuvi diliin (vuogáiduvvan).

Árktalaš guovllu oasis galggalii mearrádusdahkamis deattuhit vuogáiduvvi hálddašemi bargoreaidduid gárgeheami. Dáidda gullet boahhteáigge skenáriaid huksen sihke iešguđetlágán mihttáriid ja variábeliid gárgeheapmi, maiguin rievdamiid bastá čuovvut ja noahkut. Seammas galggalii sihkkarastit, ahte dain váldojuvvojit vuhtii ceavzilvuoda iešguđetlágán dimenšuvnnat. Ulbmiliid asttaheapmi gáibida eamiálbmogiid vuoigatvuođaid fuomášeami, luonddu mánggahápmásašvuoda bajásdoallama, dálkkádatrievdama hálddašemi sihke báikkálašservošiid doaibmaevttuid dorvvasteami.

ÁVŽŽUHUSAT

- Árktalaš ráđđi ja eará árktalaš guovllu doaibmit galget doaibmat aktiivvalaččat árktalaš guovllu ollislaš ceavzilvuoda ovddideami várás ja ruossalas ulbmiliid čoavdima várás nu ahte ovddiduvvo rabas diehtolonohallan ja čavduduvvo riikkaidgaskasaš ovttasbargu.
- Buot álbmotlaš dási mearrádusdahkamis árktalaš guovllus galgá dahkkojuvvot sihke luonddu ja eamiálbmot- ja báikkálašservošiid holisttalaš árvvoštallan, mii seassá ceavzilvuoda. Árvvoštallama ollašuhttimis lea mávssolaš báikkálaš oassálastin váikkuhusaid gártema, analysa, loahpalaš mearrádusdahkama ja dan doaibmabijuid čuovvuma várás.
- Sihke almmolaš ja priváhta sektora doaibmit galget váldit vuhtii viidát báikkálaš biras- ja dálkkádatdiedu sihke birrasa gudnejahtti árvvuid doaibmabijuin, mat čuhcet eatnamii ja čáhcái. Dát gáibida, ahte

eamiálbmogiid ja báikkálaš doibmiid ovddasteaddjit lasihuvvojit mearrideaddji ja ollašuhti orgánaide.

- Álbmotlaš dási strategijain, mat giedahallet árktalaš guovllu, galgá deattuhuvvot rabas dieđu mearkkašupmi, mainna ceavzilvuoda iešguđetlágán dimenšuvnnat bastet ovttáigásaččat ovddiduvvot. Rabas diehtu galgá leat etihkalaččat ceavzil ja doarjut eamiálbmogiid vuoigatvuođaid ollašuvvama.
- Diehtu, mii laktása eamiálbmogiid, galgá lasihuvvot skuvlaoahpahusa buot dásiin. Eamiálbmotmánáid vuoigatvuohta oahpahussii, mii oažžu deattu eamiálbmotgielalaš ja holisttalaš birasgaskavuodas, galgá dorvvastuvvot árktalaš guovllu strategijain.

ČÁLLIT

Reetta Toivanen, professor, HELSUS

Pirjo Kristiina Virtanen, veahkkeprofessor, HELSUS

Jussi T. Eronen, veahkkeprofessor, HELSUS

Hanna Guttorm, boarrásit dutki, HELSUS

Inari Helle, dutki, HELSUS

Kaisa Korhonen-Kurki, prográmmahoavda, HELSUS

Linda Lammensalo, dutkanveahkki, HELSUS

HELSUS
HELSINKI INSTITUTE OF SUSTAINABILITY SCIENCE



UNIVERSITY OF HELSINKI

HELSUS Policy Brief Series

ISSN 2737-2103

ISBN 978-951-51-7553-3 (nid.)

ISBN 978-951-51-7554-0 (PDF)

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7554-0>

Helssega universiteahta Ceavzilvuohtadiehtagiid instituhtta HELSUS ovttastahtá ceavzilvuohtadiehtaga dutkamuša ja oahpu čieža diedagottis ja golmma kampusis.

HELSINKI.FI/HELSUS | TWITTER: @HELSINKISUS | HELSUS@HELSINKI.FI